

КУРГАНИ БІЛЯ с. ОЛЬГІНЕ (СКІФСЬКІ ПОХОВАННЯ)

У публікації введено до наукового обігу матеріали з розкопок скіфських курганних поховань IV ст. до н. е. біля с. Ольгине Горностаївського р-ну Херсонської обл., які знаходилися поблизу відомого Братолобівського кургану.

Кургани біля с. Ольгине Горностаївського р-ну Херсонської обл. досліджено Херсонською археологічною експедицією у 1990 р. Експедицію очолював А.І. Кубишев, розкопки проводилися під керівництвом начальників загонів М.В. Ковальова та Ю.О. Шилова. Усього досліджено 5 курганів, із них один належав до епохи бронзи (к. 5) і чотири (к. 1—4) — до скіфських часів (Кубишев, Куприй 2002). Серед останніх був також Братолобівський курган, широко відомий завдяки знахідкам унікальних золотих виробів (Кубишев 1992; Кубишев, Симоненко 1991; Кубишев 1992а; Кубишев 1993; Кубишев, Ковальов 1994; Kubyšev 1991; Scythian Gold 1999). Кургани розташовані на південному заході від зазначеного села, по обидва боки траси с. Ольгине — залізнична станція Братолобівка (рис. 1). Кургани 1 і 2 знаходилися майже поруч із трасою на Братолобівку, відстань між ними дорівнювала 200 м. Курган 3 — поодинокий насип поблизу колишнього с. Петропавлівка, за 200 м на захід від сучасного цвинтаря. Курган 4 (Братолобівський) заввишки 6 м був розташований на північний схід від с. Братолобівка. Згадані кургани були, очевидно, кінцевими відгалуженнями великих курганних могильників скіфського часу, споруджених на верхівках вододілів Софіївської, Василівської та Каїрської балок, що радіально відходили в степ від Дніпровської надзаплавної тераси. Вони нібито замикали південні відрогі Каїрської балки, яка у цій місцевості поступово знижується в напрямку Камишанського поду.

Курган 1. Знаходився на відстані 2,5 км на південний захід від західної околиці с. Ольгине. Насип не розорювався, його висота становила 2,2 м, діаметр — близько 28 м (рис. 2). Під насипом було відкрито сім поховань, із них пох. 1 і 2 належали середньовічним кочовикам, а пох. 3—7 споруджено у скіфські часи. У заповненні пох. 2 знайдено скіфський архаїчний наконечник (рис. 2, 5). Насип був оточений кам'яною кріпдою діаметром близько 26 м і кільцевим ровом діаметром майже 27 м із двома проходами — зі сходу та заходу. Рів у перетині трапецієподібний, його глибина 0,5 м. У рові біля проходів знайдено залишки

тризни — уламки амфор і кістки тварин. Спорудження рову і кріпди пов'язане з пох. 7.

Поховання 3 (впускне). Вхідна яма знаходилася на відстані 5 м на південний захід від умовного центру. Поховальне спорудження — яма з підб'єм, орієнтована довгою віссю майже з півночі на південь з невеликим відхиленням (рис. 3, 1). Вхідна яма прямокутна, розмірами 1,9 × 1,75 м. На глибині 2 м зроблено приступку завширшки 0,4 м і завглибшки 0,65 м. У східній стінці ями вирито підпрямокутний у плані підбій розмірами 2 × 1,8 м, його дно знаходилося на глибині 2,7 м від давнього горизонту. Це катакомба I типу, варіанта 1, за класифікацією В.С. Ольховського, але за розмірами і формою камери вона наближається до катакомб IV типу. У підб'ї був похований підліток, якого покладено на спині головою на північ. Під кістками зафіксовано залишки підстилки з органіки. Поховання не пограбоване. За головою померлого лежали кістки тварини, залізні ніж і вудила (не збереглися), біля черепа — срібна сережка і скляні намистини; біля лівої руки покладено стріли з бронзовими наконечниками.

Знахідки з поховання.

1. Ніж залізний із кістяним руків'ям (рис. 3, 13). Лезо вузьке (1,6 см) із прямими верхньою і нижньою гранями, збереглося у довжину на 6,8 см. Воно було закріплено у руків'ї за допомогою двох залізних штифтів із заклепками на кінцях. Руків'я мало вигляд суцільного, шестигранного в перетині, майже прямого бруска, дещо розширеного на кінці. Його довжина 10,5 см, ширина біля леза 1,3 см, на протилежному кінці — 1,5 см; товщина посередині 1,1 см, у торцевій частині — 0,9 см.

2. Сережки срібні з перекрученого дроту завтовшки 1,5 мм (рис. 3, 2). Діаметр виробу 3 см, один кінець обрубаний, інший загострений. Подібні сережки, виготовлені з мідного або срібного дроту, почасти трапляються у похованнях як степового, так і лісостепового Подніпров'я з V—IV ст. до н. е. (Петренко 1978, табл. 23, 9). Діаметр сережок найчастіше дорівнює приблизно 3 см. Інколи на сережку нанизано намистину (Ковпаненко, Яковенко 1973, с. 255, рис. 1, 10).

3. Намистини скляні (5 екз.) блакитного кольору, інкрустовані різнокольоровими вічками — білими з темно-синьою цяткою в центрі, обве-

деною чорною смужкою (рис. 3, 12). На кожній намистині вміщено по сім вічок. Висота намистин 0,9—1,3 см, найбільший діаметр у всіх випадках дорівнює 1,3 см. Подібні намистини є звичайною знахідкою у похованнях IV ст. до н. е. (Тереножкин, Мозолевский 1988, рис. 124, 6).

4. Бронзові тригранні наконечники стріл із залишками обламаних стрижнів (усього 13 екз.). Із них лише два належали до трилопатевих, інші — тригранні. Один із трилопатевих наконечників можна зарахувати до типу 6, варіанта 4а (тут і далі користуємося типологією, запропонованою А.І. Мелюковою). Це наконечник заввишки 3,5 см, у верхній частині має форму витягнутого трикутника, у нижній — грані дещо увігнуті. На втулці — рельєфний знак у вигляді хреста. Кінець однієї з лопатей загострений і спущений нижче втулки, два інші, напевно, обломані (рис. 3, 3). Найближча аналогія — наконечник із к. 2 біля с. Аксютинці, зарахований до третьої хронологічної групи, тобто до V—IV ст. до н. е. (Мелюкова 1964, с. 23, табл. 8, А-1; М-2, 3). До цієї хронологічної групи можна зарахувати також інший трилопатевий наконечник (рис. 3, 11). Це так звані базисні баштоподібні наконечники — типу 10, варіанта 4 (або типу 9, варіанта 8?). Уздовж втулки з обох боків заглиблені смужки, приблизно на півдовжини наконечника, з'єднані зверху поперечною рисою. Аналогічні наконечники походять, наприклад, із к. 4 у с. Берестняги, кургану біля с. Федорівка в ур. Круглик, а також у пох. 8 к. 4 біля с. Первомаївка (Мелюкова, 1964, с. 24, табл. 8, В-4, 5; Е-7; Евдокимов, Фридман 1987, с. 115, рис. 19, 7).

Інші 11 наконечників — тригранні. Із них шість належали до типу 3, варіанта 6 — видовжених пропорцій, внизу заглиблення у вигляді літери «п», кінці граней дещо спущені (рис. 3, 6, 7, 8). У трьох наконечників грані сточені (затерті). Довжина наконечників від 2,6—2,5 см (один ще менший, але він обломаний) до 3,2 см. Подібні наконечники траплялися у комплексах поховань IV хронологічної групи: Нікопільський могильник, к. 2, пох. 3; Оситняжка, к. 472; Кут, к. 21, пох. 3 і 4 (Мелюкова, 1964, табл. 9, Е-1, 4; 3-6; М-1); Капулівка, к. 13, пох. 1, центральна камера Чортомлика (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973, с. 123, рис. 9, 3; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, рис. 64, 12, 13). До попередніх подібні ще три наконечники. У двох (рис. 3, 9) у нижній частині помітні залишки таких самих заглиблень у вигляді літери «п». Висота наконечників 2,4; 2,5; 2,6 см. Це, напевно, наконечники типу 5, варіантів 3 і 5 або попереднього варіанта 6 типу 3, але дещо обрізані знизу. Третій наконечник (рис. 3, 10) мав знизу трикутний виріз. Подібні наконечники знайдено, зокрема, у пох. 5 к. 5 біля с. Кут, а також у кургані Кекуватського (Мелюкова 1964, табл. 9, Д-3, Н-6). Останні два тригранні наконеч-

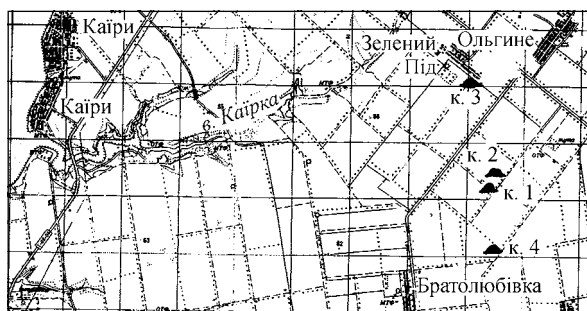

Рис. 1. Розташування згаданих у публікації курганів біля с. Ольгине

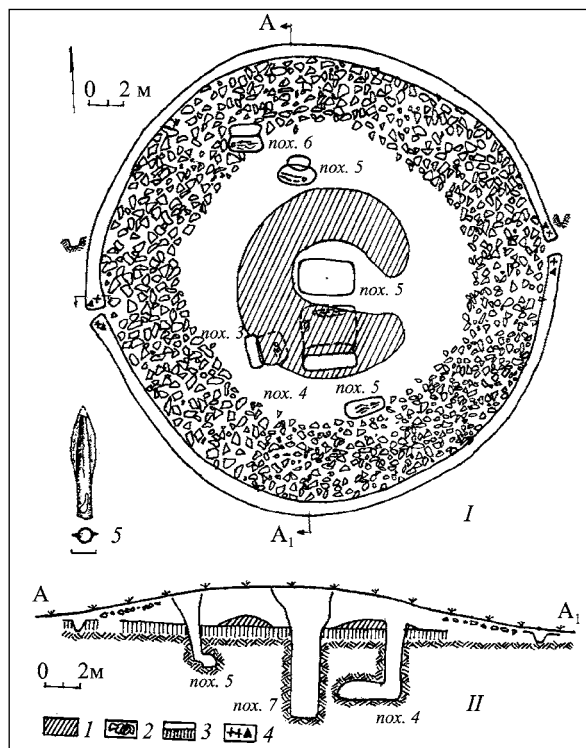

Рис. 2. Курган 1; I — загальний план, II — розріз: 1 — видик, 2 — каміння, 3 — похований чорнозем, 4 — кістки тварин та фрагменти амфор, 5 — бронзовий наконечник стріли з пох. 2 к. 1

ники (рис. 3, 4, 5) видовжених пропорцій, один також із трикутним вирізом. Одна з аналогій — наконечник із пох. 3 к. 2 Нікопільського могильника (Мелюкова 1964, табл. 9, 3—9).

Поховання 4 (впускне). Вхідна яма знаходилася на відстані 4,5 м на південь від центру. Поховальна споруда — яма з підб'єм, подібна до споруди пох. 3, але набагато більша за розмірами (рис. 4, 1). Прямокутна вхідна яма розмірами 3 × 0,85 м орієнтована довгою віссю із заходу на схід. У торцевих стінках на глибині 1,2 м зроблено уступи завширшки 0,25 м, а в південній стінці — сходинку завширшки 0,2 м і заввишки 0,3 м. Дно ями знаходилося на глибині 3,2 м від материка. У дні було вирито рівчачок завглибшки 0,1 м для встановлення заслінки (?) перед входом до камери. У чорноземному заповненні вхідної ями на глибині 1,5 м

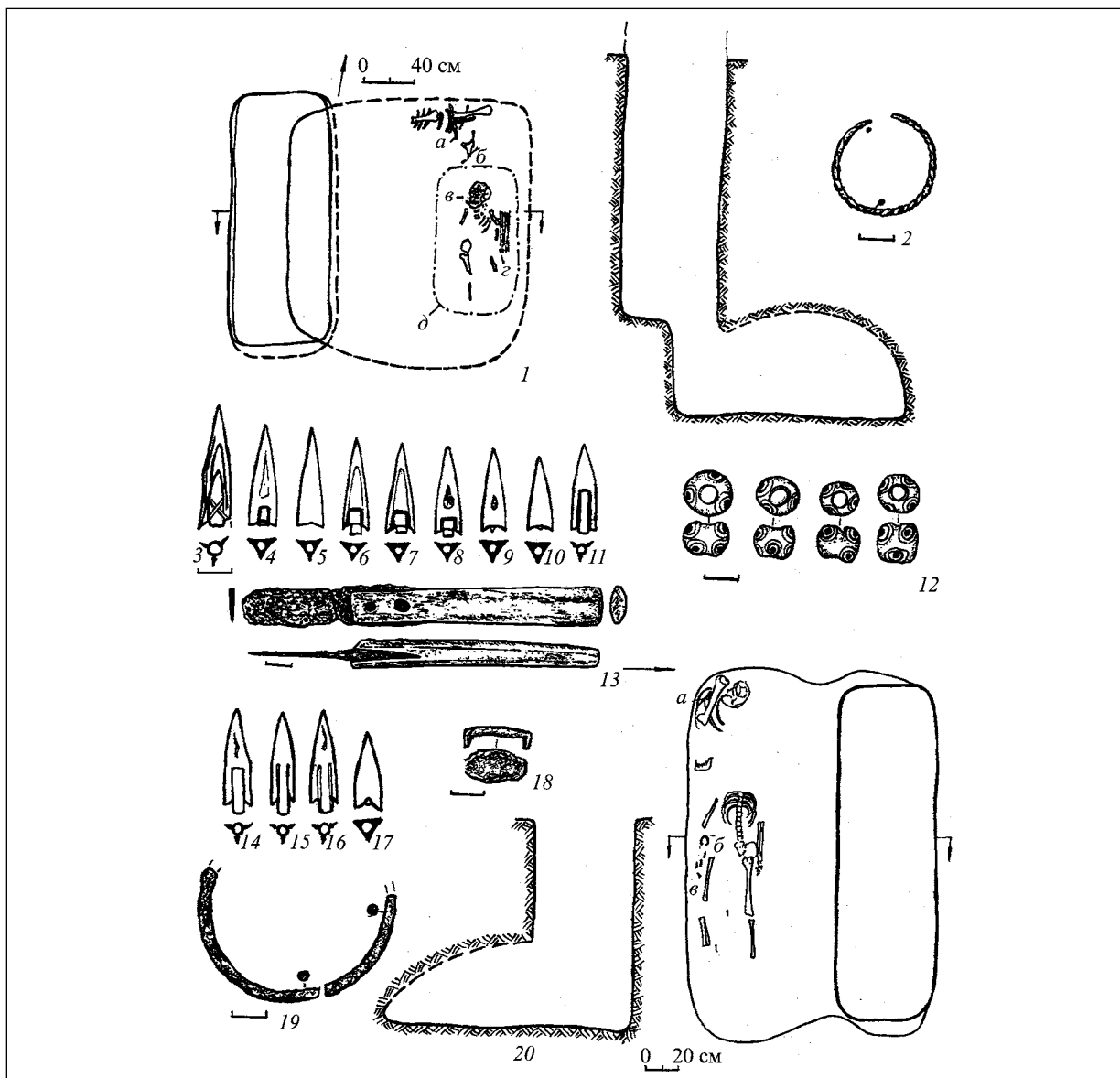

Рис. 3. Плани поховань к. 1 та знахідки з них: 1 — план та розріз пох. 3 (а — ніж, б — вуздечка, в — сережка, г — стріли, д — підстилка), 2—13 — знахідки з пох. 3, 14—19 — знахідки з пох. 6; 20 — план та розріз пох. 6; 2 — срібло, 3—11, 14—17 — бронза, 12 — скло; 13 — залізо, кістка; 18, 19 — залізо

знайдено чорнолаковий килик. Камера в плані прямокутна, розмірами 3,6 × 2,5 м, дно — на глибині 3,3 м від материка. Склепіння обвалилося, його орієнтовна висота — близько 0,5 м.

Поховання не пограбоване. Похована жінка лежала на спині головою на захід біля північної стінки просторої камери. Під кістками зафіксовано залишки підстилки з рослинних матеріалів. За головою померлої виявлено кістки тварини й амфору. На черепі знайдено дві золоті сережки, а біля правого плеча — бронзове дзеркало. Від черепа до середини стегнових кісток з обох боків простяглися ряди золотих бляшок.

Знахідки з поховання.

1. Килик на низькому, трохи профільованому піддоні (рис. 5, 1). Ручки відбиті. Вінця валикоподібні відігнуті. Лак чорний, не дуже якісний.

На піддоні зовні прокреслено графіті ΔΔШ. Висота килика 6,5 см, діаметр вінець 10,4 см, діаметр піддона 5,3 см. Подібний килик з Єлизаветівського могильника датовано серединою — третьою чвертю IV ст. до н. е. (Брашинский 1980, с. 128, табл. XIV, № 171).

2. Амфора червоноглиняна з відламанною ніжкою, заввишки 0,7 м (не збереглася). На горлі є залишки червоної фарби. Найімовірніше, вона належала до амфор типу Солоха II або гераклейських.

3. Дві золоті сережки. Одна (рис. 4, 3) у вигляді кола діаметром 2,8 см, товщина дроту 2 мм. Кінці дроту трохи заходять один за одного, один із них обрубаний, другий загострений. Друга сережка мала вигляд дещо сплющеного кола розмірами 2,5 × 2,35 см, товщина дроту 1,5 мм (рис. 4,

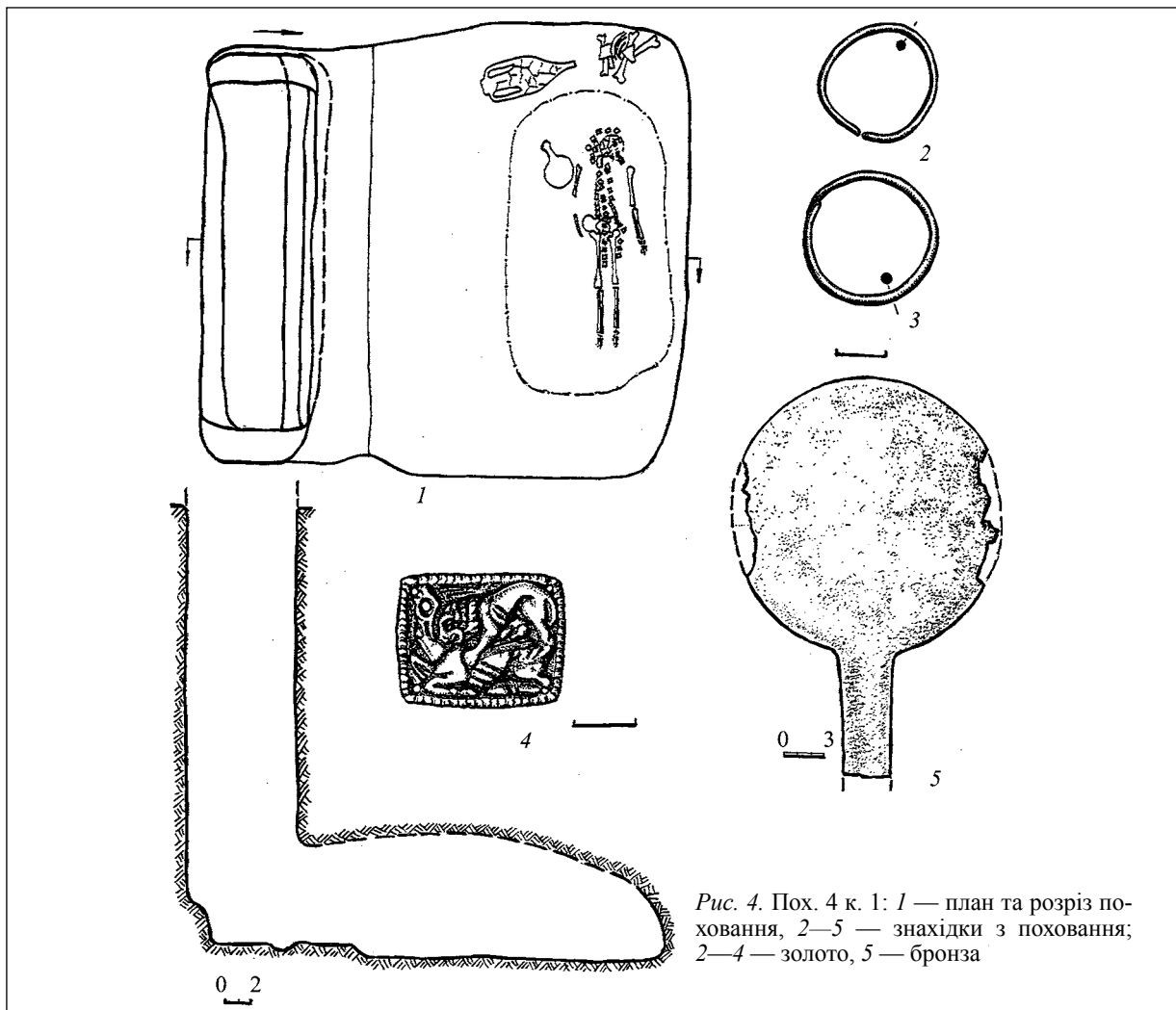

Рис. 4. Пох. 4 к. 1: 1 — план та розріз поховання, 2—5 — знахідки з поховання; 2—4 — золото, 5 — бронза

2). Один кінець загострений, інший обрубаний. В.Г. Петренко виділяє подібні сережки, відомі в V і особливо в IV—III ст. до н. е., у тип 30, варіанти 4—6 (Петренко 1978, с. 37, табл. 25, 8—30).

4. Дзеркало бронзове (рис. 4, 5). Під час розкопок воно було практично цілим, але краї диска з обох боків і кінець ручки пошкоджено корозією. Це було так зване односкладове дзеркало з боковою ручкою. Диск круглий, діаметром 20 см, ручка пряма завширшки 3,5 см. На польовому кресленні видно, що ручка завершувалася округлим щитком (рис. 4, 1).

За класифікацією Т.М. Кузнецової, такі дзеркала належать до 1-го класу II відділу, V типу, II виду, варіанта 3 (?) (Кузнецова 2001, табл. 121). Дзеркала, дуже близькі за формою й розмірами, знайдено в пох. V ст. до н. е. біля с. Вовківці (Ильинская 1968, с. 77, табл. XI, 17), у похованні к. 2 ур. Дар'івка (Петренко 1967, табл. XI, 1), а також у к. 3 могили 3 у с. Калініне в Криму, комплекс якого з чорнолаковою сільничкою і стрілами датовано приблизно серединою IV ст. до н. е. (Колотухин 2000, с. 25, рис. 15, 3), у похованні того ж часу біля с. Куп'єваха Харківської обл. (Бойко,

Берестнев 2001, с. 11, 12, рис. 8, 13). Два дзеркала такого самого типу знайдено в Миколаївському могильнику на Дністрі (Мелюкова 1975, рис. 49, 4, 5) у жіночих похованнях першої фази, яку продатовано другою—третьою чвертями IV ст. до н. е. (Топал 2000, с. 216). Згадані аналогії до дзеркал комплексів із сучасними датуваннями дають змогу датувати дзеркало з пох. 4 приблизно серединою IV ст. до н. е.

5. Прямокутні золоті бляшки (52 екз.), на яких зображено сцену шматування лані левом (рис. 4, 4; 5, 3). Розміри бляшок $2,6 \times 2,1$ см, у кутках — по одному круглому отвору. По краях — рамка, орнаментована короткими вертикальними насічками. Фігури тварин повернені ліворуч, обидві значно стилізовані. Лань лежить із піднятими ногами й закинutoю головою, спираючись на зігнуту передню ногу. Підкреслене велике кругле око, трьома глибокими наскісними штрихами позначені ребра. Лев лапою учепився в лопатку лані, а зубами — у шию. Якщо фігура лані ще зберегла експресію первісної композиції, то фігура лева вже досить статична. Лапи його нібито звисають уздовж тулуба жертви, на задній лапі — непропорційно великі пальці. Гриву

Рис. 5. Чернолакові килики та золоті прикраси з поховань: 1, 3 — к. 1, пох. 4; 2 — к. 2, пох. 1; 4 — к. 1, пох. 7; 5, 6 — к. 3, пох. 4

зображено поперечними вдавненими лініями з насічками між ними. Проміжок між головами лані та лева, а також рамкою (на місці колишніх рогів) заповнений неглибокими прокресленими лініями.

Аналогії для цієї іконографічної схеми досить численні (Мозолевський 1979, рис. 113, 10). Найвиразніша схема, наближена до первісного зразка, з якого було виготовлено серію штампів, репрезентована на бляшках із Чортомлика (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, рис. 76, кат. 212, 24). Бляшка має форму квадрата. Фігуру лева зображено в реалістичній греко-скіфській манері, у позі лані більше експресії, на голові — роги. Зображення на бляшці з Товстої Могили (це найближча аналогія для нашого екземпляра) подібне до чортомлицького, але форма її вже інша. Через «сплюсненість» поля зображення лань позбулася рогів, майже не позначено її круп. В обох випадках бляшки призначалися для оздоблення головних уборів (покривал?).

Бляшки із зображенням лева, який шматує лань (оленя) становлять «ядро визначальних бляшок» групи II, що об'єднує найбагатші скіфські поховання другої половини IV ст. до н. е. — Чортомлик, Куль-Обу, а також Товсту Могили, Башмачку VI, Цимбалку тощо. Ядро знахідок комплексу Чортомлика датується 340—320 рр. до н. е., а Товстої Могили — серединою — початком третьої чверті IV ст. до н. е. (Алексеев 1984, рис. 76, кат. 212, 24). Отже, враховуючи дати килика та дзеркала з пох. 4, його дату можна визначити ближче до нижніх междат Чортомлика й Товстої Могили.

Поховання 5 (впускне). Вхідна яма знаходилася на відстані 6,5 м на північ—північний захід від центру. Поховання здійснено з поверхні насипу скіфського часу, з рівня, на якому споруджено кам'яне кільце. Поховальна споруда — катакомба з невеликою вхідною ямою — орієнтована довгою віссю зі сходу на захід (рис. 6, 1). Вхідна яма розмірами 1,4 × 0,8 м трохи нахилена на південь, у бік катакомби, відокремленої від неї уступом завширшки 0,3 м і заввишки також 0,3 м. Камера в плані овальної форми, розміром 2,45 × 1,1 м, висота склепіння 0,75 м, дно — на глибині 1,7 м від рівня материка. Поховання не пограбоване (?), але не всі кістки скелета знаходилися на місці. Частину кісток грудного відділу, хребта, таза, правиці, гомілкові кістки і стопи ніг розтягнуто гризунами. Похованого покладено на спину головою на схід, череп лежав на лівому боці. Біля правого плеча знаходився довгий наконечник списа, нижче — кілька наконечників стріл, а біля ніг — два залізні втоки. За головою — кістки великої копитної тварини.

Знахідки з поховання.

1. Наконечник списа зберігся у двох фрагментах (рис. 6, 2), які не збігаються на зламі. Перо вузьке, має форму гострого листка без ребра, лінзоподібне в перетині. Це наконечники типу 2 II відділу, за А.І. Мелюковою (Мелюкова 1964, с. 40). Загальна довжина наконечника становила, напевно, близько 50 см (якщо обидва фрагменти належали одному екземпляру), найбільша ширина пера 4,8 см. Зовнішній діаметр втулки 1,9 см, внутрішній — 1,5 см (збе-

реглися залишки дерева). Можна навести такі аналогії для цього наконечника: Нововолодимирівка Херсонської обл., к. 3, пох. 3 (Ковпаненко, Яковенко 1973, рис. 2, 13, 14); Первомайівка, к. 2, пох. 1 (Евдокимов, Фридман 1987, рис. 11, 1, 2); Капулівка I, к. 13, пох. 1, Капулівка II, к. 1, пох. 1, група Страшної Могили, к. 4, гробн. 2 (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973, рис. 9, 10; 10, 12; 15, 9; 28, 1).

2. Бронзові наконечники стріл (4 екз.). Один із них (рис. 6, 4) трилопатевий, втулка підкреслена двома борозенками по краях (тип 4, варіант 4 або 7, за А.І. Мелюковою). Подібні стріли характерні для комплексів III хронологічної групи, хоча трапляються і в комплексах наступної, IV групи. Інші три наконечники (рис. 6, 3) тригранні, з глибоким дугоподібним вирізом знизу і гострими кінцями граней — тип 9, за А.І. Мелюковою (Мелюкова 1964, табл. 9, К-5; И-3).

3. Підтоки (2 екз.) одного типу — вузькі циліндричні (рис. 6, 5, 6). Один з них завдовжки 14 см і діаметром 1,4 см (внутрішній діаметр 0,9 см, збереглися залишки дерева). Другий підтік завдовжки 12 см, діаметр — 1,3 см. Діаметр отвору зверху 0,9 см, знизу — 0,6 × 0,4 см. Аналогічні підтоки відомі в скіфських курганах (Мелюкова 1964, табл. 13, 16; Евдокимов, Фридман 1987, с. 96, рис. 8, 7). Можливо, один із них (чи обидва) належав до того самого списа (списів), що й згаданий вище наконечник (наконечники?), оскільки ратище списа чи дротика могло звужуватися на кінці (Мелюкова 1964, рис. 42, 43).

Поховання 6 (впускне). Вхідна яма знаходилася за 9 м на північний захід від центру, під кам'яним кільцем. Рівень, з якого здійснено поховання, не з'ясовано. Поховальна споруда — яма з підбосом — орієнтована довгою віссю зі сходу на захід (рис. 3, 20). Вхідна яма вузька, розмірами 2 × 0,6 м, дно — на глибині 1,3 м від рівня материка. Підпрямокутний підбій зроблено під південною стінкою вхідної ями, рівень його дна майже збігався із дном вхідної ями. Довжина підбою 2,2 м, ширина 0,9 м, висота близько 0,5 м.

Поховання не пограбоване. Померлого покладено на спині головою на захід. Скелет частково розтягнутий гризунами: череп лежав на відстані майже 1 м на схід від кісток грудини (нижня щелепа лежала окремо), біля кісток тварин, частково відсутні кістки рук, стопи ніг. На місці передпліччя правої руки лежав залізний браслет, біля правого стегна — наконечники стріл. На кістках великої рогатої худоби знайдено залізну скобу.

Знахідки з поховання.

1. Браслет (рис. 3, 19) виготовлено із залізного, круглого в перетині, дроту. Діаметр виробу близько 6 см.

2. Бронзові наконечники стріл (6 екз.). Із них п'ять — трилопатеві однотипні, дуже схожі на

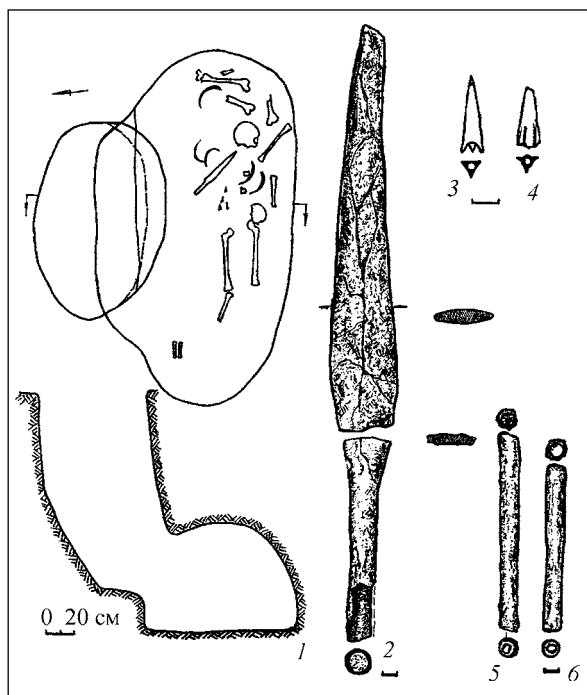

Рис. 6. Пох. 5 к. 1: 1 — план та розріз поховання, 2—6 — знахідки з поховання 5; 2, 5, 6 — залізо, 3, 4 — бронза

наконечник, знайдений у пох. 3, але більшого розміру (3,1 см) і з довгими втулками (рис. 3, 14—16). Один наконечник тригранний (рис. 3, 17) заввишки 2,3 см із трикутним вирізом унизу (аналогії: Мелюкова 1964, табл. 9, К-6; Л-1).

3. Невелика залізна скоба овальної форми розмірами 2 × 1 см із двома короткими шпеллями на боках (рис. 3, 18) призначалася, ймовірно, для скріплення якогось дерев'яного виробу, блюда чи таці (?).

Поховання 7 (основне). Знаходилося в центрі підкурганної площі. Було оточене кільцем спланованого материкового викиду завширшки близько 3—4 м і завтовшки до 0,5 м, зі східного боку в ньому залишено прохід завширшки 2,2 м. Особливий інтерес становить тип поховальної споруди (рис. 6, 1) — прямокутна яма, дещо розширена донизу у східній частині. Ця деталь дає змогу припустити, що саме тут знаходилася голова похованого, тим паче що тут, у північно-східному секторі могили, на дні знайдено золоту сережку та бронзові наконечники стріл. У верхній частині розміри ями 2,9 × 1,9 м, дно — на глибині 4,9 м від давнього горизонту. Поховання повністю пограбоване, у заповненні могили, разом із кістками людини і тварини, траплялися уламки амфор, круглі оброблені камінці, вапнякові брили. Декілька вертикально встановлених необроблених плит збереглися *in situ* біля східної стінки могили. Розміри плит 0,8 × 0,6 м; 0,6 × 0,7 м; 1,2 × 0,9 м. Вони, напевно, облицьовували стінки за всім периметром на висоту одного ряду.

Великі ґрунтові ями (тип I, за В.С. Ольховським) сконцентровано лише у двох районах Сте-

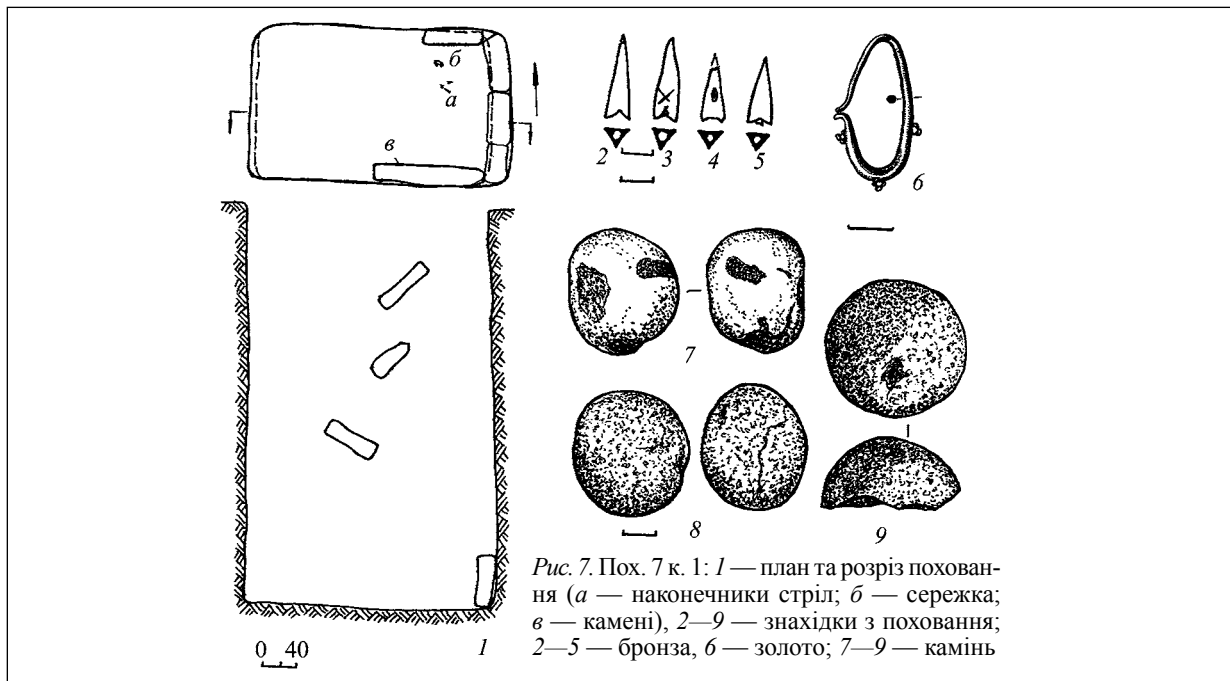

Рис. 7. Пох. 7 к. 1: 1 — план та розріз поховання (а — наконечники стріл; б — сережка; в — камені), 2—9 — знахідки з поховання; 2—5 — бронза, 6 — золото; 7—9 — камінь

пової Скіфії: в Єлисаветівському могильнику на Нижньому Доні та в Молдові, біля сіл Балабани і Бутори. Такі ями призначалися для поховання окремої категорії осіб, насамперед воїнів певного рангу (Ольховский 1991, с. 20). До варіанта 2 типу I зараховано ями, які були обкладені каменями, встановленими на дні ребром або покладеними один над одним пліском уздовж 1—3-ої стінок. Можливо, така обкладка імітувала кам'яну скриню. Ями цього варіанта (саме до них належить яма пох. 7) були відносно невеликими, не більшими ніж 3,5 м завдовжки, і становили усього близько 1,5 % ям типу I. Вони відомі в Криму, на півдні степового Причорномор'я, зокрема біля Маріуполя і в ґрунтових могильниках у с. Миколаївка на Нижньому Дністрі (Ольховский 1991, с. 21).

Знахідки з поховання.

1. Сережка золота так званої калачикоподібної, або човноподібної, за Г.І. Шаповаловим (Шаповалов 2001, с. 108, рис. 3, 59), форми (рис. 5, 4; 7, 6). Висота виробу 3,5 см, ширина в нижній частині 1,5 см. «Калачик» прикрашено трьома групами дрібних припаяних кульок. Це досить рідкісний тип калачикоподібних сережок — із вузьким калачиком і високою дужкою (тип 10, варіанти 3 і 4, за В.Г. Петренко). Аналогії походять зі степових, причому саме південних, поховань IV ст. до н. е.: біля смт Каховка і в Єлисаветівському могильнику на Доні (Петренко 1978, с. 31, табл. 18, 5, 6). Нещодавно такі самі за формою бронзові сережки знайдено у двох жіночих похованнях IV ст. до н. е. могильника Мамай-Гора в районі Кам'янсько-Нікопольської переправи (Андрух, Тошев 2004, рис. 7, 3; 10, 3). Проте на цих виробках немає композицій із потрійних кульок. Подібне оздоблення притаманне сережкам інших

типів (Петренко 1978, рис. 18, 18), а для класичних калачикоподібних сережок V—IV ст. до н. е. характерними є оздоблення у вигляді дуже маленьких кульок, що утворюють фризи з трикутників (Петренко 1978, табл. 19, 2, 3, 4, 10, 10а). Видовжена форма сережки характерніша для зразків V — першої половини IV ст. до н. е. Знахідка сережки у пох. 7 дозволяє припустити, що воно було жіночим або парним (щоправда, ширина могили незначна). Так, інвентар поховання Єлисаветівського могильника (друга половина IV ст. до н. е.), де знайдено подібну сережку (Миллер 1910, с. 100, 101, рис. 21, 9), був жіночий (дзеркало, багато намистин, браслети й персні), за винятком стріл, які трапляються як у чоловічих, так і в жіночих похованнях. Жіночими (за визначенням антрополога Л.В. Литвинової) були також згадані вище поховання могильника Мамай-Гора (Литвинова 2002, с. 44).

2. Наконечники стріл (5 екз.). Усі вони тригранні, видовжені пірамідальні з трикутним вирізом в основі (рис. 7). Висота 2,7—1,9 см. На одному з наконечників недбало прокреслено скісний хрест (рис. 7, 3). Аналогічні до деяких наконечників з пох. 3 (див. вище).

3. Оброблені камінці кулястої форми — два цілі та одна половинка. Один із камінців (рис. 7, 7) виготовлений із сірого пісковика, має діаметр 3,7—3,8 см, зверху і знизу трохи сплюснений. На цих ділянках помітні сліди лошіння (затертості), збоку — невеликі вибоїни, а також пляма чорного нагару. Два інші камінці виготовлено з граніту. Один (рис. 7, 8) мав форму трохи сплющеної кулі розмірами 3,7 × 3,2 см. На поверхні — сліди затертості, кіптяви, а також маленькі тріщинки (від перебування у вогні?). Від третього камінця діаметром

4,5 см залишилася половинка, один його бік також затертий і обпалений до чорного кольору (рис. 7, 9). Подібні камінці (часом їх називають камінцями для праші) трапляються у жіночих похованнях, але інколи їх знаходять і в чоловічих могилах. Дата пох. 7 була, очевидно, близькою до дат пох. 3 і 4.

Курган 2. Знаходився на відстані 200 м на північний схід від к. 1. Насип розорений, його висота не перевищувала 0,4 м, діаметр близько 16 м. Під насипом виявлено одне пограбоване поховання скіфського часу.

Поховання 1. Здійснено в катакомбі II типу — вхідна яма і камера розташовані на одній осі, орієнтованій з північного заходу на південний схід (рис. 8, 6). Вхідна яма підпрямокутна, розмірами 2,3 × 1,4 м, була заповнена чорноземом. У західній стінці зроблено сходинки: одну на глибині 1,6 м (її ширина 30 см), а другу на глибині 2,2 м (ширина близько 20 см і висота 40 см). Від першої сходинки і далі стінка нахилена до входу в камеру, глибина вхідної ями тут сягає 2,8 м. Перед входом до камери вирито рівчачок завширшки до 20—25 см і завглибшки 30 см, імовірно, для встановлення заслони. Поховальна камера мала видовжену підпрямокутну форму, біля входу дещо розширена. Її довжина 3,5 м, ширина біля входу 2,25 м, з протилежного боку 2 м. Дно — на глибині 3,5 м. Склепіння обвалилося, висота його на момент розчищення становила 0,8 м.

На дні камери біля східної стінки на площі приблизно 1,8 × 1,7 м зафіксовано рослинну підстилку. Положення й орієнтацію похованого не з'ясовано, збереглися лише окремі кістки скелета. Під час розчищення дна камери знайдено срібний браслет, в якому був уламок кістки руки (не зберігся), бронзові наконечники стріл, чорнолаковий килик, бронзову ворворку (3 екз.), руків'я ножа, фрагменти залізних втоків і шкіри.

Знахідки з поховання 1.

1. Бронзові трилопатеві наконечники стріл (10 екз.). Усі наконечники одного типу й належать до базисних пірамідально-баштоподібних V—IV ст. до н. е. (рис. 8, 9). Кінці граней гостро зрізані, на обох боках злегка позначеної втулки є ложки. Грані в нижній частині ледь помітно увігнуті, що є характерним для наконечників варіанта 7 типу 9 (Мелюкова 1964, с. 24). Найближчими аналогіями є наконечники з комплексів: група шахти 22, к. 12, мог. 2; група Страшної Могили, к. 4, гробн. 2; тайник Мелітопольського кургану (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973, с. 146, рис. 28, 9; с. 170, рис. 48, 5; Тереножкин, Мозолевский 1988, рис. 47).

2. Килик чорнолаковий канфароподібний із відбитими ручками (рис. 5, 2). Лак густий, чорний, блискучий. Висота килика 9,8 см, діаметр вінець 11 см, діаметр ніжки 5,5 см. Аналогічний, але більш присадкуватий килик із Єлизаветів-

ського могильника датується серединою — третьою чвертю IV ст. до н. е. (Брашинский 1980, с. 128, табл. XI, № 170). Дуже близький до нашого екземпляра килик із пох. 1 к. 13 біля с. Капулівка (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973, с. 122, рис. 9, 6).

3. Бронзова хрестоподібна ворворка (рис. 8, 8). Діаметр її 2,5 см, внутрішній діаметр втулки та її висота 0,5 см. За 10 см на південь від ворворки знаходилися шкіряні фрагменти сагайдака, а за 25 см на північ — купка наконечників стріл. Таким чином, є підстави вважати, що ворворку використовували як застібку сагайдака або шкіряного мішечка для стріл. Цілком тотожні чотирипелюсткові ворворки походять зі скіфських поховань другої половини IV ст. до н. е. Це насамперед жіноче поховання у к. 6 біля с. Нагорне. Тут ворворка лежала під залишками великого дерев'яного блюда (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973, с. 22, рис. 34, 12). У парному пох. 4 к. 20 могильника Мамай-Гора ворворка лежала біля таза жіночого (?) скелета, трохи вище, ніж наконечники стріл (Андрух, Тощев 1999, с. 118, рис. 32, 8). Інші відомі нам знахідки подібних ворворок також походять із поховань, які дещо вирізняються з-поміж масиву рядових — із чорнолаковими киликами, срібними прикрасами тощо.

4. Кістяне руків'я ножа із залишками залізного леза того самого типу, що й у пох. 3 к. 1 (рис. 8, 7). Руків'я у вигляді майже прямого шестигранного бруска, трохи розширеного на кінці. Довжина руків'я 10 см, ширина 1,3—1,5 см. Товщина в торцевій частині 0,6 см, у центрі — 1 см. Лезо вузьке, завширшки 1,5 см. Відстань між центрами залізних заклепок з одного боку становить 2 см, а з іншого — трохи більше, що, імовірно, є наслідком ремонту виробу.

5. Втулки залізні різного призначення (5 екз.). Серед них — два підтоки конічної форми, дві нижні частини втулок наконечників списів та ще одна втулка, яка, можливо, належала дротику. Один із підтоків різко звужується донизу (рис. 8, 5). Довжина 5,3 см (кінець відламаний), верхній діаметр 2,5 см, нижній — 1,25 см, діаметр дрівця 1,5 см. Другий підток довший (рис. 8, 4) — 8 см (кінець відламаний). Верхній діаметр 2,3 см, тут збереглися залишки дрівця діаметром 1,6 см, донизу підток звужується до 0,7 см. Конічні підтоки списа знайдено, наприклад, у гробниці 2 Хоминої Могили, а також у пох. 2 к. 13 могильника Бутор 1, пох. 4 к. 13 біля с. Львове (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевский 1973, с. 22, рис. 34, 12; Серова, Яровой 1987, с. 104, рис. 53, 4; Евдокимов 1992, с. 147, рис. 8, 9, тут вток помилково названо втулкою).

Одна із втулок наконечників списів збереглася у довжину на 8,8 см. Діаметр нижнього кінця, обведеного валиком, дорівнює 2,4 см, верхній діаметр 2,1 см, діаметр дрівця 1,5 см (рис. 8, 2).

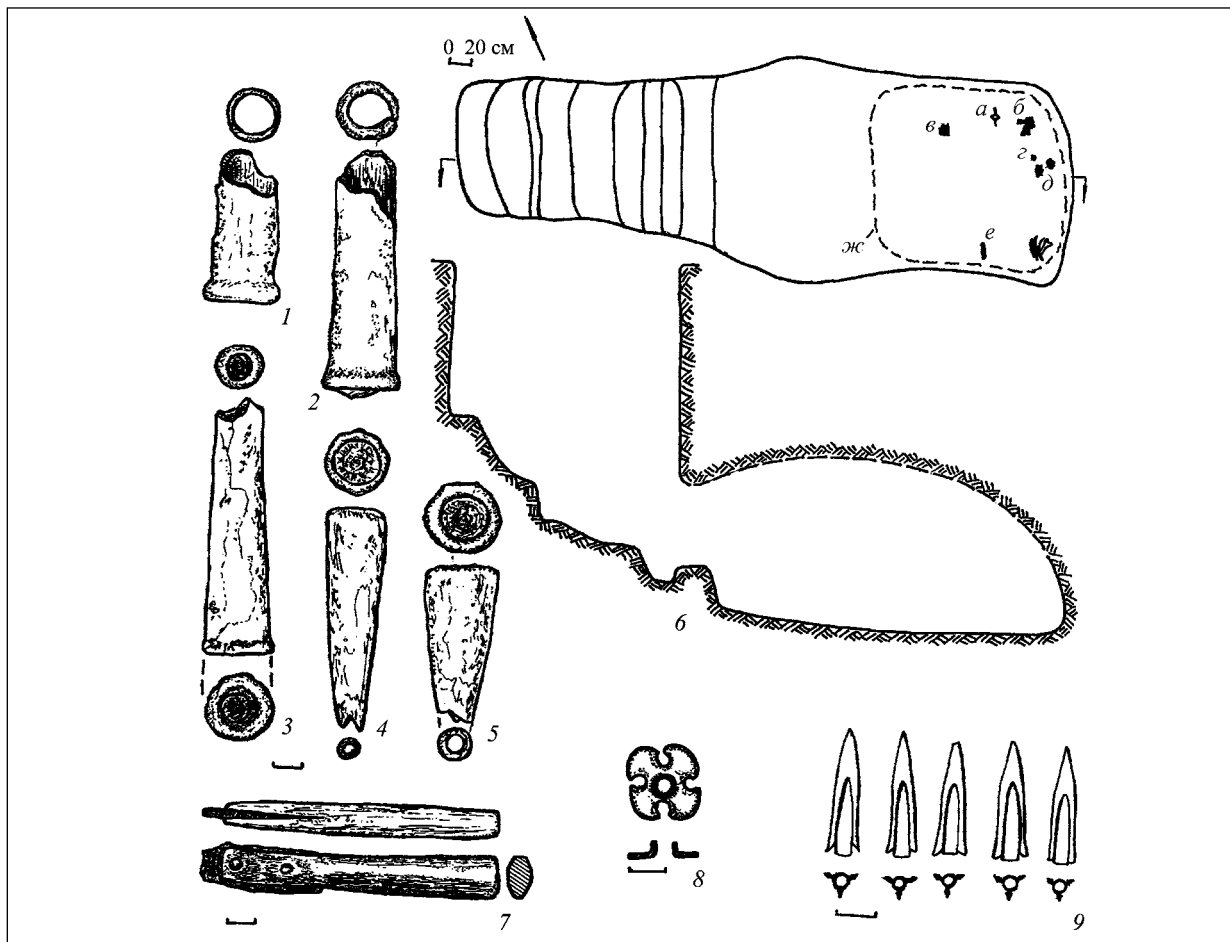

Рис. 8. Poh. 1 к. 2: 1—5, 7—9 — знахідки з поховання 1, 6 — план та розріз поховання (а — браслет, б — стріли, в — канфар, г — ворворка, д — фрагменти шкіри, е — ніж, ж — підстилка); 1—5, 7 — залізо, 8, 9 — бронза

Друга втулка збереглася у висоту на 5,5 см (рис. 8, 1). Нижній діаметр (разом із валиком) 2,6 см, верхній — 2,1 см, діаметр древка також 1,5 см. Втулка дротика (?) збереглася в довжину на 9,1 см (рис. 8, 3). Нижній діаметр 2,5 см, верхній — 1,6 см, діаметр древка 0,8 см.

6. Фрагменти шкіри належали сагайдаку, а також, напевно, ремінцям невідомого призначення. Непогано збереглося днище сагайдака (рис. 9, 3). Це овальна пластинка із цупкої шкіри, яка була склеєна щонайменше з двох шарів. Її найбільша довжина 10,3 см, ширина 6,7 см, товщина близько 1 мм. Із середини по обводу пластини помітне невелике заглиблення, на дні якого зроблено округлі густі отвори діаметром близько 1,5 мм кожний. Крізь них проходили нитки із сухожилля, якими днище сагайдака було скріплене зі стінками. Проміжки між центрами отворів дорівнюють 0,7—0,8—0,9—1 см. Між двома отворами в одному місці збереглися залишки ниток. Внутрішні розміри днища сагайдака 9 × 6 см. На днищі, переважно на краях, залишилися сліди оксидів бронзи. Найбільше оксиди помітні на зовнішній (нижній) крайці виробу, яка заходила під стінки сагайдака. Тут зелений колір місцями набуває смарагдово-зеленого відтінку. Імовірно, на час

пограбування поховання стріли у сагайдаку вже окислилися, й оксиди проникли у проміжок між краями днища і боковими стінками. На днищі сагайдака зсередини також помітна невеличка, пофарбована оксидами ділянка, яка за формою і розмірами нагадує наконечник стріли. Довжина її 2,3 см, найбільша ширина 0,7 см.

Від стінок сагайдака збереглися два фрагменти шкіри, з'єднані між собою, з одним, верхнім, прямим краєм (рис. 9, 1, 2). Шкіра — на кшталт замші, темно-коричневого кольору. Це було, напевно, одне полотнище 24—26 см завдовжки — через деформацію і розриви визначити початкові розміри складно. Розміри полотнища свідчать, що воно могло належати тому самому виробу, від якого збереглося згадане вище днище. Нижній край полотнища обірваний, зберігся у висоту на 6—7,5 см. Із боків полотнище було трохи зігнутим і краї зшиті: на крайці із двох боків видно дрібні густі проколини з інтервалами (між центрами) 2,5—4 мм. На одному з фрагментів полотнища зсередини доволі чіткі відбитки двох (?) трикутних наконечників стріл, насичені бронзовими оксидами. Один з відбитків чіткіший, 2,5 см завдовжки і 0,6 см завширшки. Проте не виключено, що це був один на-

конечник, який відбився на двох протилежних фрагментах шкіри вже після того, як вона була зім'ята і деформована (відбитки не повністю симетричні відносно перегину, що їх розподіляє).

Здебільшого, зафіксовані наконечники лежали в сагайдаках вістрями донизу, хоча відомі й поодинокі випадки (як і в пох. 1) протилежного розташування (Мелюкова 1964, с. 34; Черненко 1984, с. 91, 92). Вістрями догори могли бути розташовані наконечники у так званих кишнях горитів, що було зручніше під час бою. У такий самий спосіб, наприклад, зображено стріли в гориті воїна на келиху з Гайманової Могили (Черненко 1981, рис. 65) у випадку, коли наконечники стріл розміщені вістрями донизу. Не можна виключати й такий варіант: у сагайдаку, покладеному в пох. 1, могли бути як стріли «у робочому стані», так і просто насипані, з обламаними стрижнями.

7. Два уривки тонкого шкіряного ремінця (від упряжі?), прошиті нитками і пофарбовані бронзовими оксидами. Більший фрагмент (рис. 9, 6) — завдовжки 6 см і завширшки 0,7—0,8 см. Можна простежити послідовність процесів його зшивання. Спочатку один із країв шкіряної смужки підігнули та прошити густими стібками. Потім цей край ще раз підігнули, внаслідок чого лицьовий бік стібка виявився прихованим. Після цього зігнули й інший бік шкіряної смужки та пришили «обметочним» швом до протилежного краю, причому нитки були посилені й крізь стібки попереднього шва.

Дату комплексу пох. 1 можна встановити шляхом перехресного датування зі згаданими комплексами, насамперед зі стрілами Мелітопольського кургану, у межах третьої чверті IV ст. до н. е.

Курган 3. Насип не розорювався. Висота кургану 3 м, сучасний діаметр близько 35 м (рис. 10). Насип був оточений крєпідіою у вигляді кам'яного кільця 2,5—3 м завширшки, який лежав на схилах насипу. Зовнішній діаметр крєпиди (і, відповідно, первісний діаметр насипу) — близько 28 м. За крєпідіою знаходився кільцевий рів із двома проходами — зі сходу та із заходу. Зовнішній діаметр рову — до 31 м. Рів у перетині трапецієподібний, глибина його 1 м, ширина у верхній частині 2 м. Біля проходів у рові виявлено залишки тризни у вигляді кісток тварин та уламків амфор. Під насипом знайдено 4 поховання: одне — середньовічного кочовика (пох. 1) і три — скіфського часу (пох. 2—4).

Основним було пох. 4, розташоване у центрі під курганного простору. Пох. 3 впущене в камеру пох. 4 уже з поверхні первісного насипу, на якому зафіксовано викид пох. 3. Пох. 2 також, найімовірніше, було впускним (з поверхні кургану?), його викид не зафіксовано. Кочівницьке пох. 1 було здійснене з верхівки кургану і потрапило до камери центрального пох. 4 (або вже в грабіжницьку воронку).

Поховання 2 (впускне). Знаходилося за 4 м на схід від умовного центру, на площі, обмеженій з

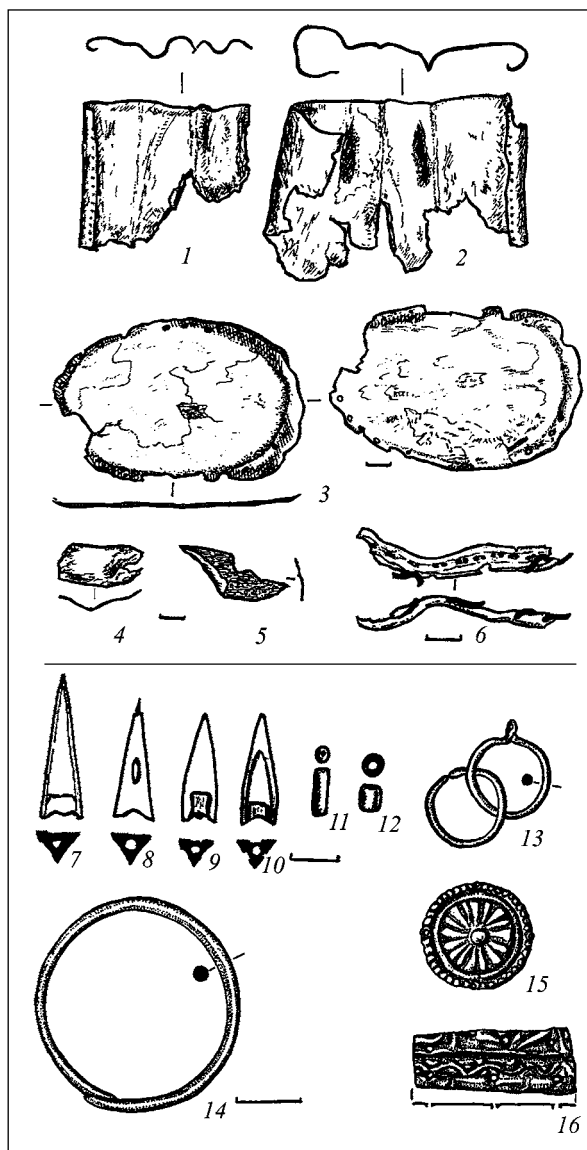

Рис. 9. Знахідки з курганів 2 і 3: 1—6 — знахідки з пох. 1 к. 2, 7—16 — знахідки з пох. 4 к. 3; 1—6 — шкіра, 7—10 — бронза, 11, 12 — скло, 13—16 — золото

двох боків «крилами» материкового викиду, на підході до центрального поховання з боку східної перемички в кільцевому рові. Поховальна споруда являла собою катакомбу, вхідна яма і камера якої розташовані паралельно одна до одної та орієнтовані з півдня на північ (рис. 10; 11, 1). Підпрямокутна вхідна яма зміщена до північного краю камери, її південна та північна стінки нахилені до заходу, в бік камери. Розміри ями 2,2 × 1,1 м, дно — на глибині 2,9 м від материка, заповнена вона пухким чорноземом. Перед входом до камери — приступка заввишки 0,5 м. Камера в плані мала форму видовженого прямокутника розмірами 4,7 × 2,1 м, висота склепіння 2,1 м. Поховання повністю пограбоване. Грабіжники потрапили до камери через грабіжницький лаз з південно-східного кута камери основного пох. 4 (відстань між

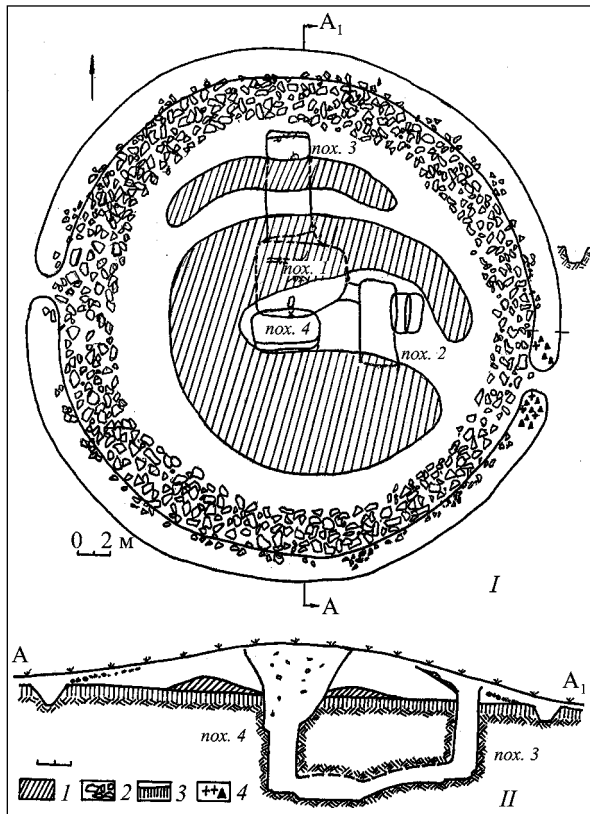

Рис. 10. Курган 3 (I — план, II — розріз): 1 — викид, 2 — каміння, 3 — похований чорнозем, 4 — кістки тварин та фрагменти амфор

камерами двох поховань у цьому місці становила лише 0,8—1,5 м). Ширина лазу 1,2 м, висота 1 м.

Поховання 3 (впускне поховання до камери пох. 4). Здійснене з поверхні насипу, зведеного над пох. 4. Вхідна яма розташована на відстані 9 м на північ від центру. На рівні материка вона мала підпрямокутну форму розмірами 2,3 × 1,5 м, орієнтована довгою віссю із заходу на схід (рис. 11, 2). Заповнена пухким чорноземом. Із півдня до вхідної ями прилягала дуга материкового викиду завдовжки 14 м і завширшки близько 1,5—2 м. Глибина вхідної ями від поверхні насипу близько 5 м. На глибині 4,6 м біля північної стінки ями зроблено приступку завширшки 0,3 м і заввишки 0,4 м. Друга сходинка заввишки 0,35 м знаходилася перед початком дромоса, що похило спускався до камери пох. 4. Ширина входу 2,6 м, висота 1,2 м. Ширина дромоса 2,7 м, висота 1,2—1,3 м, довжина 4,9 м. Перед входом до камери дромос розширювався до 3,6 м, його дно заглиблене на 8,5 м відносно поверхні насипу. Стінки та склепіння дромоса частково обвалилися. У його заповненні знайдено залізні вудила із псаліями, кінський нахрапник, наконечник стріли, залізний стрижень із зігнутих кінцем, три кістяні пластинки.

У поховальній камері внаслідок пограбування змішано знахідки двох поховань — 3-го та 4-го.

Знахідки з дромоса поховання.

1—2. Кінський набір складався з таких деталей. 1. Залізні вудила, поєднані між собою, гризла у вигляді круглих стрижнів із зігнутими у петлі кінцями. 2. У петлю вставлені залізні псалії у вигляді прямих стрижнів із вісімкоподібними потовщеннями в центрі та цвяхоподібними голівками на кінцях (рис. 11, 6). Довжина одного гризла 13,5 см, довжина псалія 18 см. До одного з вудил прикріплене кругле залізне кільце діаметром 3,8 см для закріплення повода, а до іншого — аналогічного призначення пряжка у вигляді кільця і трикутного виступу, які розташовані в різних площинах одне відносно іншого. Загальна довжина пряжки 5,2 см (рис. 11, 5).

3. Бронзовий литий нахрапник у вигляді стилізованої орлиної голівки з отвором для ремінця (рис. 11, 3). Загальна довжина виробу 5,2 см, діаметр отвору 0,8 см.

Набори з псаліями у вигляді прямого стрижня (тип 3, за В.Г. Петренко), а також із круглими та комбінованими пряжками знайдено в деяких курганах другої половини IV ст. до н. е. (Петренко 1967, табл. 26, 1, 2; Ильинская 1973, рис. 4, 5; Мозолевський 1979, рис. 97; Чередниченко, Болдин 1977, рис. 17, 1, 3, 4, 7; 18, 1; 19, 1). Щодо нахрапника, то подібні екземпляри, але з коротшим дзьобом, знайдено в комплексах останньої третини IV ст. до н. е.: к. 414 біля с. Журівка; у с. Пастирське; у к. 5 біля с. Новосілка (Петренко 1967, табл. 29, 3, 18; Бессонова 1984, рис. 6, 21).

4. Бронзовий тригранний наконечник стріли (рис. 11, 8) із вирізами у вигляді літери «п» внизу. Висота наконечника близько 3,3 см (кінець відламаний), ширина 0,7 см. Подібний наконечник знайдено в камері пох. 4 (рис. 9, 9).

5. Стрижень залізний із зігнутим у петлю кінцем (рис. 11, 4). Зберігся у довжину на 4,5 см. Стрижень округло-сплощений у перетині, розмірами 0,7 × 0,5 см. Можливо, він був частиною гака, поєданого з вістрям, за допомогою якого його встромляли в стіну могили (Тереножкин, Мозолевський 1988, с. 101, рис. 107, 24).

6. Кістяні пластинки (3 екз.) — можливо, обкладинки кришки від скриньки (аналогії: Фиалко 1987, рис. 4). Дві з них збереглися повністю. Вони мали форму низької трапеції. Довжина нижнього краю 7 см, верхнього 3,7 см, ширина 1,8 і 2 см. Товщина обох пластинок 1,5 мм, одна з них звужується донизу. Третя пластинка, яка також звужена донизу, обламана. Її ширина 2,4 см, у довжину збереглася на 6,5 см, гострий край зрізаний (рис. 11, 7). Поверхня пластинок з одного боку вкрита дрібними насічками (для склеювання).

Поховання 4 (основне). Розташоване в центрі підкурганної поверхні. Викид із поховання лежав навколо вхідної ями на рівні горизонту у вигляді широкого овалу (15 × 17,5 м) із розривом зі сходу—південного сходу завширшки 2,5 м. Поховальна спо-

руда складалася із вхідної ями, орієнтованої зі сходу на захід, до південної стінки якої прилягала простора камера (рис. 11, 2). Розміри вхідної ями 4 × 2,2 м, глибина 5,6 м від рівня горизонту. На глибині 2 м перед входом до камери зроблено високу приступку завширшки 0,4 м. Друга невеличка сходинка заввишки 0,2 м знаходилася біля самого дна ями.

Поховальна камера в плані мала форму неправильного прямокутника з дещо зрізаними кутами зі східного боку. Загальна довжина камери 5,4 м, ширина західної стінки 4 м, східної — 3,5 м, глибина 6 м від рівня горизонту. Поховання пограбоване через вхідну яму (одночасно через лаз пограбували і пох. 2). У заповненні камери знайдено бронзові наконечники стріл, пастові намистини, золоту сережку, золоті прикраси для вбрання.

Знахідки з поховання.

1. Бронзові тригранні наконечники стріл (4 екз.). Один — високий (2,9 см), пропорції стрункі, з нечітким заглибленням у вигляді літери «п» внизу (рис. 9, 7). Близька аналогія — стріли з пох. 3 к. 2 Миколаївського могильника (Мелюкова 1964, табл. 9, 3-3). Другий наконечник (рис. 9, 8) має близькі пропорції, із трикутним вирізом унизу, заввишки 2,5 см. Ще два наконечники невеликі (2,2—2,3 см), присадкуваті, з вирізами у вигляді літери «п» внизу (рис. 9, 9, 10). Аналогії для цих трьох наконечників наведено вище.

2. Дві пастові намистини циліндричної форми (рис. 9, 11, 12). Одна темно-коричнева, майже чорна, заввишки 0,55 см і діаметром 0,5 см. Друга зеленкувата, завдовжки 1 см і діаметром 0,3 см.

3. Золота сережка у вигляді кола розмірами 3,3 × 3,15 см, товщина дроту 2 мм (рис. 9, 14). Кінці трох заходять один за одного, один із них дещо загострений. Подібні відносно масивні сережки (тип 29, за В.Г. Петренко) досить нечисленні, відомі з VI—V ст., але особливо в IV—III ст. до н. е. (Петренко 1978, с. 37, табл. 25, 1).

4. Деталі намиста (2 екз.) у вигляді двох золотих з'єднаних кілець діаметром 1,2—1,25 см, товщина дроту близько 1 мм. У верхнього кільця один із кінців зігнутий у петлю (рис. 9, 13). У праці В.Г. Петренко наведено різні види з'єднаних кілець, інколи вони нанизані на дрібне кільце, але серед них немає екземплярів з нерухомими вушками (Петренко 1978, типи 27—31). Доволі близькі аналогії походять із поховань к. 16 групи Гайманової Могили та одного з Красноперекопських курганів (Тереножкин, Ильинская, Мозолевский 1977, с. 172, рис. 13, 16; Лесков 1974, с. 29, рис. 85).

5. Золоті бляшки (3 екз.) у вигляді розеток діаметром 1,8 см (рис. 5, 5; 9, 15). Зроблені з низькопробного золота. Розетка нагадує колесо із 16 спицями, що відходять від втулки — опуклого кружечка в центрі. Із них 8 «спиць» розширюються на кінці, а між ними — 8 вузьких прямих «спиць», тобто роз-

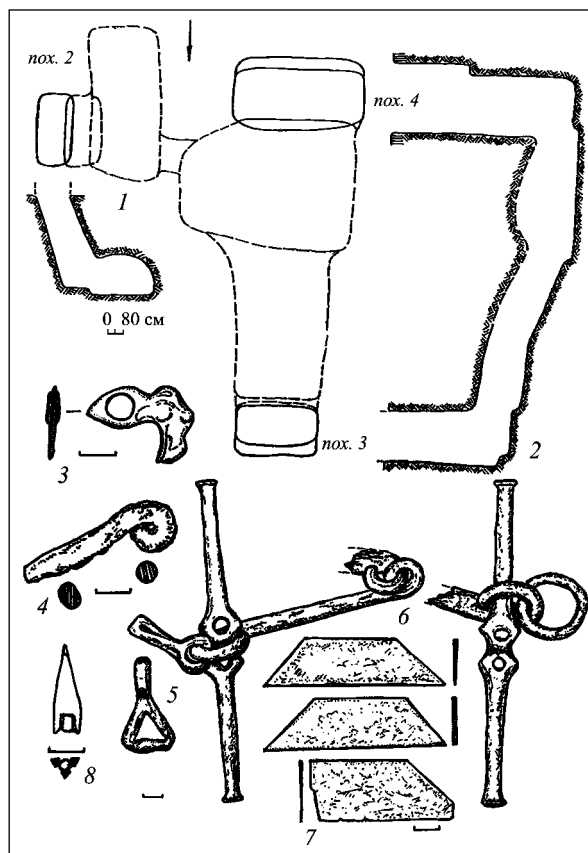

Рис. 11. Пох. 2—4 к. 3: 1 — план та розріз пох. 2, 2 — план та розріз пох. 3 і 4, 3—8 — знахідки з пох. 3; 3, 8 — бронза, 4—6 — залізо, 7 — кістка

ширені та вузькі «спиці» чергуються. Розетка обведена опуклим колом, за яким розташоване ще одне коло, орнаментоване «перлинками». Бляшки у вигляді розеток почасти трапляються у скіфських похованнях IV ст. до н. е., але різноманітні орнаментальні схеми здебільшого є простішими (Петренко 1967, табл. 19, 52—55, 62—63). Цілком тотожні бляшки походять із поховання біля с. Каїрки.

6. Фрагмент золотої бляшки невідомого призначення (рис. 5, 6; 9, 16). Довжина фрагмента 2,7 см, ширина з одного краю 1 см, з іншого — 0,75 см. Уздовж одного з довгих боків розміщено три круглі отвори для нашивання з інтервалами 1 см. Уздовж іншого боку є лише два отвори — на кутах. Виходячи з форми бляшки і характеру отворів, вона призначалася для оздоблення якогось вузького поля — деталі одягу чи головного убору. Характер орнаменту свідчить, що бляшку вирізано з якогось більшого виробу. Уздовж довгого нижнього краю зображено вузький фриз, заповнений орнаментом, який нагадує стилізований пагін плюща — у вигляді хвилястої лінії з «листочками» у місцях вигинів. Вище цього фризу збереглася частина якогось орнаменту або двох фігур (?), повернених одна до одної. Це могли бути дуже стилізовані нижня частина пальмети або ноги тварин,

які лежать, у сценах протистояння чи шматування (пор. зі стрічками від головних уборів із Рижанівки, Чортомлика, Товстої Могили). У двох останніх випадках стрічки, до того ж, облямовані фризами зі стилізованою «плюшовою гірляндою» (Петренко 1967, табл. 18, б; Петренко 1970, табл. XXXV, д, к). Дату пох. 3 і 4 к. 3 можна визначити в межах третьої чверті IV ст. до н. е. Поховання було парним, причому першою, напевно, поховали жінку (пох. 4), а пізніше в цій самій камері під першим насипом — через дромос — поховали чоловіка (пох. 3 із вуздечкою), і лише після цього спорудили кам'яне кільце, рів і загальний насип. Пох. 2 також, напевно, належало членові цієї родини дещо нижчого соціального рівня. Виходячи з форми вхідної ями, воно здійснене з поверхні насипу 1 або 2 (пор. з пох. 5 к. 1).

Соціальна градація поховань. Впускні бічні пох. 5 і 6 к. 1 можна зарахувати до моделі 2 (за К.П. Бунятян), яка охоплює більш ніж половину рядових поховань IV—III ст. до н. е. (Бунятян 1985, с. 94, 95). Центральні поховання цього самого кургану — пох. 7 (жіноче?), пох. 4 (жіноче) та пох. 3 (підліткове), а також пох. 1 к. 2 належать до моделі 4 (пох. 7 — на межі моделей 3 та 4), тобто верхнього прошарку рядового скіфського населення, що наближалось до аристократії. На межі моделей 4 та 5 перебувають пох. 2, 3, 4 к. 3. Модель 5 — це вже нижчий прошарок скіфської аристократії, тут почасти трапляються великі камери з двома входами, розраховані на двох людей (Бунятян 1985, с. 96, 97, 104). Кургани 1—3 належали, напевно, представникам того самого роду, які поховані в розташованому неподалік Братолобівському кургані.

- Алексеев А.Ю. О месте Чертомлыцкого кургана в хронологической системе погребений скифской знати (по бляшкам-апликациям и наконечникам стрел) // АСГЭ. — 1984, Вып. 25. — С. 65—75.
- Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э. — К., 1991.
- Андрух С.И., Тощев Г.Н. Могильник Мамай-Гора. — Запорожье, 1999. — Кн. 1.
- Андрух С.И., Тощев Г.Н. Могильник Мамай-Гора. — Запорожье, 2004. — Кн. 3.
- Бессонова С.С. Курганы Восточной Подолии // Древности скифов. — К., 1984. — С. 3—34.
- Бойко Ю.Н., Берестнев С.И. Погребения VII—IV вв. до н. э. курганного могильника у с. Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени). — Харьков, 2001.
- Брашинский И.Б. Греческий керамический импорт на Дону. — Л., 1980.
- Бунятян Е.П. Методика социальных реконструкций в археологии. — К., 1985.
- Евдокимов Г.Л. Скифский курган у с. Львово на Херсонщине // Древности степного Причерноморья и Крыма. — Запорожье, 1992. — Т. 3. — С. 136—148.
- Евдокимов Г.Л., Фридман М.И. Скифские курганы у с. Первомаевка на Херсонщине // Курганы Степной Скифии. — К., 1991. — С. 85—115.
- Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. — К., 1968.
- Ильинская В.А. Скифская узда IV в. до н. э. // Скифские древности. — К., 1973. — С. 42—63.
- Ковпаненко Г.Т., Яковенко Э.В. Скифские курганы на юге Херсонщины // Скифские древности. — К., 1973. — С. 253—265.
- Колотухин В.А. Киммерийцы и скифы Степного Крыма. — Симферополь, 2000.
- Кубышев А.И. Знахідки Братолобівського кургану // Київська старовина. — К., 1992. — С. 86—89.
- Кубышев А.И. Раскопки Братолобовского кургана // «Scythian Gold». Museum of Historic Treasures of Ukraine. — Токуо, 1992а.
- Кубышев А.И. Скифский курган V в. до н. э. у с. Братолобовка на Херсонщине // Първи международен симпозиум «Севтополис». «Надгробните могили в югоизточна Европа». — Казанлък, 1993. — С. 65—67.
- Кубышев А.И., Ковальов М.В. Скіфський Братолобівський курган на Херсонщині // Археологія. — 1994, № 1. — С. 141—144.
- Кубышев А.И., Куприй С. А. Окружение Братолобовского кургана (скифские курганы у с. Ольгино) // Музейні читання. — К., 2002. — С. 126—128.
- Кубышев А.И., Симоненко О.В. Скіфські та сарматські пам'ятки Таврії // Золото степу. Археологія України. — Шлезвіг—Київ, 1991. — С. 75—78.
- Кузнецова Т.М. Зеркала Скифии VI—III вв. до н. э. — М., 2001. — Т. 1.
- Лесков О.М. Скарби курганів Херсонщини. — К., 1974.
- Литвинова Л.В. О населении Европейской Скифии (по антропологическим материалам могильника Мамай-Гора) // РА. — 2002, № 3. — С. 39—45.
- Мелюкова А.И. Вооружение скифов. — М., 1964 (САИ. — Вып. Д-1).
- Мелюкова А.И. Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка. — М., 1975.
- Миллер А.А. Раскопки в районе древнего Танаиса // ИАК. — 1910, Вып. 35. — С. 86—130.
- Мозолевський Б.М. Товста Могила. — К., 1979.
- Ольховский В.С. Погребально-поминальная обрядность населения Степной Скифии (VII—III вв. до н. э.). — М., 1991.

- Петренко В.Г.* Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. — М., 1967 (САИ. — Вып. Д1-4).
- Петренко В.Г.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э. — М., 1970 (САИ. — Вып. Д1-27).
- Петренко В.Г.* Украшения Скифии VII—III вв. до н. э. — М., 1978 (САИ. — Вып. Д4-5).
- Серова Н.Л., Яровой Е.В.* Григориопольские курганы. — Кишинев, 1987.
- Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н.* Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. — К., 1973. — С. 113—186.
- Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н.* Скифский курганный могильник Гайманово поле // Скифы и сарматы. — К., 1977. — С. 152—199.
- Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н.* Мелитопольский курган. — К., 1988.
- Топал Д.А.* Николаевский могильник — траектория во времени и пространстве // *Stratum plus*. — 2000, № 3. — С. 205—228.
- Фиалко Е.Е.* Костяные изделия из кургана Огуз // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 130—140.
- Чередниченко Н.Н., Болдин Я.И.* Скифские курганы у с. Владимировка // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977. — С. 125—150.
- Черненко Е.В.* Скифские лучники. — К., 1981.
- Шановалов Г.* Суднопластво у духовності давньої України. — Київ—Запоріжжя, 2001.
- Kubyshev A.I.* Der Bratoljubovka — kurgan. Die Grabanlage eines Skythischen Nomarchen? // *Hamburger Beiträge zur Archäologie*. — 1991, № 18. — S. 131—140.
- Scythian Gold.* Treasures from ancient Ukraine. — New-York, 1999.

Одержано 13.07.2004

С.С. Бессонова, Н.В. Ковалев, А.И. Кубышев

КУРГАНЫ У с. ОЛЬГИНО (СКИФСКИЕ ПОГРЕБЕНИЯ)

Материалы раскопок у с. Ольгино дают возможность датировать скифские погребения к. 1—3 временем Толстой Могилы, Чертомлыка и Мелитопольского кургана. Погребения принадлежали, вероятно, представителям того же рода, которые были погребены в Братолюбовском кургане. По размерам погребальных сооружений и инвентарю их можно отнести к различным моделям (по классификации Е.П. Бунятыя): ко второй (п. 5 и 6 к. 1), четвертой (п. 3, 4, 7 к. 1 и п. 2 к. 1, причем п. 7 к. 1 — на порубежье третьей и четвертой моделей) и переходной между четвертой и пятой (п. 2, 3, 4 к. 3).

S.S. Bessonova, M.V. Kovalyov, A.I. Kubyshev

BARROWS NEAR THE VILLAGE OF OL'GYNE (SCYTHIAN BURIALS)

Materials excavated near the village of Ol'gyne date the Scythian burials in Barrows 1—3 back to the Tovsta Mohyla and Chertomyk periods and to the time of the Melitopol' Barrow. The burials apparently belonged to the representatives of the same family that was interred in the Bratolyubskiy Barrow. Judging by the dimensions of the funerary structures and grave goods the burials could be referred to different models (according to the classification by K.P. Bunyatyan): Model 2 (Burials 5 and 6 of Barrow 1), Model 4 (Burials 3, 4, 7 of Barrow 1 and Burial 2 of Barrow 1, Burial 7 of Barrow 1 being relative to both Models 3 and 4) and intermediate between Models 4 and 5 (Burials 2, 3, 4 of Barrow 3).